

ELEMENTE LEXICALE DE ORIGINE LATINĂ ÎN STRUCTURA UNOR COMPUSE ȘI A UNOR UNITĂȚI SINTAGMATICE ISTROROMÂNE

Gabriel BĂRDĂȘAN
Universitatea de Vest din Timișoara

bargabi@gmail.com

Latin Lexical Elements Present in the Structure of Some Istro-Romanian Compounds and Syntagmatic Units

The article analyses two categories of compound words and syntagmatic units (nouns and pronouns) from the Istro-Romanian vocabulary, which have in their structure terms of Latin origin. The purpose of this study is to check the potential of Latin words from the Istro-Romanian language to create new lexical units through word joining (compounding). The number of such terms identified in the two categories is extremely low. Some have in their structure only words inherited from Latin, but there are cases in which, in the structure of a compound, an inherited word is combined with a borrowing from Croatian. Some compounds and syntagmatic units were formed in an authentic manner, others are based on periphrastic structures, considered by some speakers as a unit, while others appeared under the influence of a foreign pattern (Croatian or Italian), through word transfer. Lexical elements inherited from Latin have a reduced potential to form new words through compounding. Among the existing compounds in Istro-Romanian, some come from the period before the separation of the Romanian dialects.

Keywords: *the Istro-Romanian dialect; compound words; syntagmatic units; compounding; Latin origin; vitality; foreign influences*

Verificarea vitalității și stabilității fondului moștenit din latină în vocabularul dialectului istroromân poate fi realizată nu doar printr-o analiză cantitativă și calitativă a ansamblului de cuvinte ce continuă etimoane latinești, ci și printr-o investigare a modului în care unele din aceste cuvinte își manifestă potențialul creator prin contribuția lor la crearea unor noi cuvinte în interiorul dialectului.

Resursele pe care se sprijină un idiom pentru a-și îmbogăți fondul lexical sunt general cunoscute. Presiunile idiomatice din jurul unui anumit areal lingvistic favorizează îmbogățirea vocabularului prin mijlocele externe (împrumut sau calc), însă de multe ori limba își pune în acțiune propriile resurse pentru a-și crea unități lexicale noi, prin mijlocele sale interne (derivarea, compunerea, conversiunea). Calcul însuși antrenează, parțial sau total, resursele lexicale interne ale unei limbi în apariția unor construcții lexicale noi, chiar dacă acestea au un model lingvistic străin.

Pentru a urmări stabilitatea și capacitatea de dezvoltare a termenilor istroromâni moșteniți din latină supunem analizei o parte din compusele și unitățile sintagmatice atestate în lucrările lexicografice dedicate acestui dialect. Criteriul de selecție pe care îl avem în vedere se referă la originea latină a cel puțin unuia dintre formanții compuselor sau unităților sintagmatice analizate. Studiul nostru se limitează la termeni istroromâni aparținând clasei gramaticale a substantivului și clasei gramaticale a pronomelor¹.

Materialul lingvistic pe care îl vom analiza este extras din lucrările cu caracter lexicografic consacrate fondului lexical al dialectului istroromân (glosare, vocabulare, dicționare, atlase lingvistice, culegeri de texte dialectale, articole și studii). Vom urmări modul de formare a compuselor și modul de structurare a unităților sintagmatice identificate, verificând, de

¹ Precizăm faptul că spațiul limitat alocat nu permite analiza exhaustivă a acestei categorii de cuvinte, astfel că ne vom continua demersul de cercetare într-un studiu viitor.

asemenea, etimologia fiecărui element de structură pentru a putea delimita mecanismele de organizare a acestora.

A. Compuse și unități sintagmatice substantivale

DUPAPŪMĂN, DUPAPŪMEN s.m. ‘încheietura mâinii’

Forma *dupapŭmăn* a fost notată de Sârbu-Frățilă 263, s.v. *puman* (vezi și Frățilă, *Studii* 278), dar și în ALIr 258 încheietura mâinii: *un dupapŭmăn, doȝ dupapŭmăn* (L, C, Șc), în ultima localitate enumerată fiind consemnat alături de un împrumut: *un ponș, doȝ ponș*. Varianta fonetică *dupapŭmen* se înregistrează la Pellis 185 polso: *dŭpa pŭm^en* (J), *m^ăra dŭp^a pŭm^en* (S), *m^ăra dŭpa pŭm^en* (B). Termenul istroromân este un compus în structura căruia intră prep. *dupa* ‘după’ < lat. *de-post* (Frățilă-Bărdășan 159) și subst. *pŭmăn* ‘pumn’ < lat. *pŭgnus, -um* (Frățilă-Bărdășan 257).

PĂMA DE MĂRA s.f. ‘palmă’

Termenul istroromân a fost înregistrat de Bartoli, *Liste (apud Pușcariu SI III 126)*: *păma de măr* (J); ALR II MN [2171] *palmă, palme*: *păma de m^ăra* (J); vezi și Neiescu, *Pentru un dicționar* 531: ~ *de măra* (J), ~ *de măr* (C). Unitatea sintagmatică are, etimologic, în structura sa cuvinte moștenite din latină: *păma* < lat. *palma* (Frățilă-Bărdășan 240) + *de* prep. < lat. *de* + *măra* < lat. *manus* (Frățilă-Bărdășan 213).

PĂMA DE PICŌR s.f. ‘talpă’

Întâlnim atestări ale acestei structuri lexicale în ALR II 115: *mîhŭr îm păma de piçor* „bătătură în talpa piciorului” – vezi Mării, *Note* 92: *păma de piçor*; Neiescu, *Pentru un dicționar* 531: ~ *de piçor* în J, S; Kovačec, *Rječnik* 142; ALR I 150: *tuta peăma de piçor* la J; vezi și Frățilă, *Studii* 277-278; Frățilă, *Formarea cuvintelor* 209. Termenul istroromân este format din *păma* < lat. *palma* (Frățilă-Bărdășan 240) + *de* prep. < lat. *de* + *piçor*¹ < lat. *petiolus* (Frățilă-Bărdășan 248) și reprezintă un calc după it. *palma del piede* (Frățilă, *Formarea cuvintelor* 209).

PODE NŌPTE s.f. ‘miezul nopții’

Construcția lexicală *pode nŏpte*² a fost înregistrată de Grt. 1268 (*apud* Byhan 288), glosată prin germ. ‘Mitternacht’, de Maiorescu 117: *pode-nopte* și de Popovici II 137; Frățilă, *Formarea cuvintelor* 210. În structura acesteia se distinge subst. *pode* ‘jumătate’ (*po* s.f. ‘jumătate’ < cr. *pŏ* ‘jumătate’ + *de* prep. < lat. *de*) și subst. *nŏpte* < lat. *nox, noctem* (Frățilă-Bărdășan 231). Poate fi considerat un calc parțial după croată.

PODE ZI s.f. ‘amiază’

Atestări ale acestei construcții întâlnim la Maiorescu 117, 130: *pode-zi* ‘meazăzi’ (sic!), Popovici II 137 și în ALIr 18 *perioade (părți) ale zilei*: *po de zi* (Șc). Termenul are în structura sa subst. *pode* ‘jumătate’ (*po* s.f. ‘jumătate’ < cr. *pŏ* ‘jumătate’ + *de* prep. < lat. *de*) și subst. *zi* < lat. *dies, -em* (Frățilă-Bărdășan 322), fiind considerat un calc parțial după croată.

ODŪCLU s.m. ‘deochi’

Termenul istroromân *odŭclu* este înregistrat de Popovici II 131, unde se oferă următorul context ilustrativ: *lă apă-n glăj și-l resfăce de oduclu*. În acest caz avem o formație lexicală internă compusă din prep. *de* < lat. *dē* (Frățilă-Bărdășan 153) și subst. (*u*)*oclu* < lat. *oculus, -um* (Frățilă-Bărdășan 235), dar care a fost supusă, probabil, unei metateze și unei asimilări.

SUBUĂRBA, SUBUĂRBA s.f. ‘bărbie’

Termenul a fost atestat de ALR I/I, h. 34 *bărbie* cu varianta fonetică *subuărba*, în localitatea Bârdo (B), în nota la acest punct de anchetă fiind oferit contextul său de actualizare: *uăre ~ gruaso*. Din localitatea Jeiăn (J) a fost notată forma *sub(sup)buărba*, în notă oferindu-se contextul mai larg din care a fost excerptat: *de jos de sub(sup)buărba*; vezi și Frățilă, *Formarea* 209. În acest caz se poate vorbi fie despre un semicalc după cr. (*pod*)*brada(k)*, gen. *podbratka* ‘bărbie’ (< *pod* ‘sub’ + *brada* ‘bărbie’), fie o inovație independentă (cf. ALR I/I, h. 34, pct. 359

¹ Vezi alte compuse istroromâne apărute prin calchiere în Frățilă, *Formarea cuvintelor* 209-210.

² Pentru alte compuse istroromâne în care apar elementele de structură ale construcției *pode nŏpte* vezi Frățilă, *Formarea cuvintelor* 210.

subarbă, alături de *bărdăie*, pct. 270 *su^bbarbă*, apud Frătilă, *Studii* 244; Frătilă, *Formarea* 209), din prep. *su* < lat. *sub* (Frătilă-Bărdășan 286) și subst. *bârba* < lat. *barba*, -*am* (Frătilă-Bărdășan 112).

SUJERÚNCĽU s.m. 1. ‘rotulă’; 2. ‘fluierul piciorului’

Atestări ale ir. *suđerúncĽu* întâlnim în două atlase lingvistice unde se înregistrează formele istroromâne: Pellis 228 *cavo del ginocchio*: *su^pžerúnkl’u* (J), *suđerúňkl’u* (B), cu sensul de ‘rotulă’ și ALIr 266 *tibia*, fluierul piciorului: *un suđerúncĽu*, *doj suđerúncĽi* (L) cu sensul ‘fluierul piciorului’. Termenul istroromân este un calc după it. istriot *śoto-l-žćinoćo* (la Fiume), *śoto l ženoćo* (la Postole) = ‘sotto il ginocchio’ (Frătilă, *Studii* 288), în care reperăm prep. *su* < lat. *sub* (Frătilă-Bărdășan 286) și *jerúncĽu* < lat. *genūc[ū]lum* (Frătilă-Bărdășan 190).

SUPIČÓR s.n. ‘talpa piciorului’

Pentru această variantă fonetică a substantivului am întâlnit atestări la Kovačec, *Rječnik* 185: ~, -*u*, -*e*, -*ele* (sud), glosat prin cr. ‘taban’, și în atlasele lingvistice: ALRM I/I h. 91 pluralul cuvântului *talpă*: *su pičór* (B); Pellis 234 *pianta del piede*: *supičór* (B); ALIr 270 *talpa piciorului*: *un supičór*, (*do supičóre*) (B, Șc, T). La Kovačec, *Rječnik* 185 întâlnim și forma *supiřór*. Ir. *supičór* reprezintă o structură perifrastică formată din prep. *su* < lat. *sub* (Frătilă-Bărdășan 286) și subst. *pičór* < lat. *petiolus* (Frătilă-Bărdășan 248).

SU(P)ÓCĽU s.m. ‘cearcăn’

Atestări ale acestei unități lexicale întâlnim exclusiv în ALIr 193 *cearcăn*: *ăn supóĽu* (*négru*), *doj supóĽi* (*négri*) (J), *un suóĽu*, *doj suóĽi* (Șc, C). Structura perifrastică este compusă din prep. *su* < lat. *sub* sau *sup* < lat. *sūbtūs* (Frătilă-Bărdășan 286-287) și din subst. (*u*)*ocĽu* < lat. *occlus*, -*um* (Frătilă-Bărdășan 235).

TRUȘE (vezi *infra* și alte variante de actualizare) s.f. ‘curte’

Analizând glosarele și atlasele lingvistice unde sunt înregistrate cuvintele istroromâne, am întâlnit un număr semnificativ de variante fonetice: *trușe* a fost atestat de Kovačec, *Rječnik* 200: ~, -*a*, pl. *više truș*, *trušile* (J), glosat prin cr. ‘dvoriste’; de ALIr 1083 *curte*: *o trușe*, *doj truș* (J); *trușă* apare la Popovici II 159 și în MALGI, h. 62 *curte*, pl. (și art.): (*o*) *trușă*; (*do*) *trușň*, *trušile* (J); *truúše* este înregistrat în MALGI, h. 62 *curte*, pl. (și art.): (*o*) *truúše*, *truúša*; (*č.*) *truúše*, *truúšele* (N) și în ALIr 1083 *curte*: *o truúše*, *do truúš*, alături de împrumutul *o córtę*, *do córtę* (S); *truúša* apare în MALGI, h. 62 *curte*, pl. (și art.): (*o*) *truúša*; (*č.*) *truúš*, *truúšile* (S). Pe lângă aceste forme pot fi notate cele în care este mai vizibilă structura internă a cuvântului: *ăntruúše*, notat în ALIr 1083 *curte*: *o ăntruúše*, *do ăntruúš* (Sc, L); *ăntruúše*, înregistrat în MALGI, h. 62 *curte*, pl. (și art.): (*o*) *ăntruúše*, *ăntruúša*; (*m.m.*) *ăntruúš*, *ăntruúšele* (B, C); *ăntreúše*, în ALIr 1083 *curte*: *o ăntreúše*, *do ăntreúš* (T, Z, M, C).

În structura acestui termen compus delimităm prep. (*ăn*)*tru*/*(ăn)tru* ‘înaintea (cu sens spațial și temporal), în fața’ sau *ăntre* ‘în fața, dinaintea’ < lat. *inter* (Frătilă-Bărdășan 107) și ir. *úșę* (*úše*, *úša*) < lat. *ūstīa* (Frătilă-Bărdășan 308), despărțit mai apoi – în unele variante fonetice – *ăn trușă* > *trușă* (vezi Popovici II 159).

B. Compuse și unități sintagmatice pronominale

ČA ČE / ČĂ ČE pron. rel. compus ‘ceea ce’

Compusul pronominal a fost atestat în istroromână în următoarele lucrări: Iv. 7 (*apud* Byhan 365): *ča će*, glosat prin germ. ‘das, was’; WdR.: *ča (če)*, Iv. 3, 7: *ča (če)* (*apud* Byhan 371 s.v. *t^{so}*); Morariu, *Lu frați noștri* 25: [...] *cea ce n-ă fost nice nu va fi* (S), 68: *Se-r spure ceă ce n-a nigdar fost e ce nu nigdar fi* [...] (Sc), 126: *Cea ce nu se știie*. (J); Morariu, *De-ale cirebirilor* I 28: *cea ce-i pre scând* (S); ALR s.n. VI, h. 1691 (*să-ți spun*) *tot ceea ce mă doare* (vezi și ALRM s.n. IV, h. 1389): *...tot că će me dore* (J), cu completarea din notă: *io-ț spuravés acmu*. Ir. *ča će/čă će* este un termen compus din pron. dem. *čă*, *ča* < lat. *ecce-illa* (Frătilă-Bărdășan 80) și pron. rel. *če* < lat. *quid* (Frătilă-Bărdășan 145).

ČÉLA ÍSTU pron. dem. ‘același’

Pentru pronumele istroromân *čéla istu* există următoarele atestări: Maiorescu 99: *cela-ist*, f. *cea-ista*, n. *cea-isto* (vezi și Maiorescu 109 s.v. *isto*) ‘același, tot acela’; Byhan 365: *tšelaist*;

Popovici II 104-105: ~, f. *că ista*; Popovici I 72: ~, *că ista*; Cantemir 161: ~, *ca ista*, pl. *čeli iști, čele iste* ‘tot acesta’; Sârbu-Frățilă 204: ~, *că ista, čel’ iști, čele iste*. Varianta fonetică *țela istu* este înregistrată în Morariu, *Lu frați noștri* 72: *țela-istu* (B), 79: *țea-ista* (B) și în Morariu, *De-ale cirebirilor* I 46: [...] *ma ăn ță-ista nu męre!* (S). La Pușcariu SI III Glosar 312 se face precizarea: *istu*, utilizat spre a întări ideea exprimată prin pronumele *țela*: [...] *ke se se re șpуре, iăle re restărgni* țela istu (vezi Pușcariu SI I 32/2), fapt întărit de explicația existentă în Pușcariu SI II 163: *istu* și *ista* nu s-au păstrat decât în forme pronominale compuse (vezi *supra*) pentru ‘a întări pronumele demonstrativ printr-o nouă demonstrare’. Teremenul istroromân este un compus ce cuprinde în structura sa pronumele ir. *čela, că, čel’, čăle/čele* < lat. *ecce-illu, ecce-illa, ecce-illi, ecce-illae* (Frățilă-Bărdășan 81) și pronumele ir. *istu* < lat. **istus, -a, -um* = lat. clas. *iste, -a, -ud* (Frățilă-Bărdășan 187).

ČESTA-ĪSTU pron. dem. ‘acesta’

Forma istroromână *česta-istu* este consemnată de Popovici II 105: ~, f. *časta ista*; Popovici I 72: ~, *časta-ista*; Morariu, *Lu frați noștri* 17: *Cesta-istu a fost la noi*. (S), 37: *cesta-istu* (S), 68: *cesta-istu* (Sc), 77: *cesta-istu* (B), 120: *cesta-istu* (J), iar varianta fonetică *țăsta ista* apare la Pușcariu SI III Glosar 328: *Și-l’ zițe: ‘Țăsta ista morești resclide!’* (vezi Pușcariu SI I 2/38); Pușcariu SI III Glosar 328. Termenul istroromân este un compus construit analogic cu pron. *čela istu* ‘același’ (vezi *supra*) și cuprinde în structura sa pronumele ir. *česta, časta* < lat. *ecce-istu, ecce-ista* (Frățilă-Bărdășan 148) și pronumele ir. *istu* < lat. **istus, -a, -um* = lat. clas. *iste, -a, -ud* (Frățilă-Bărdășan 187).

ČECODĚR pron. nehot. ‘orice’

Forma *čecoděr* o întâlnim la Popovici I 73, pe când varianta fonetică *țecodăr* e notată de Pușcariu SI III Glosar 328, unde se oferă următorul context ilustrativ: *Na-ț țăsta sâble, țe-codăr aflări pre căle, tăle, perké io t-am skapulěit o votę de morte, ma dova votę valę se te scapulești ăns*. (vezi Pușcariu SI I 20/15). În structura termenului istroromân remarcăm prezența pron. *če/țe* < lat. *quid* (Frățilă-Bărdășan 145) și pron. *coder/codăr* ‘oricine, oricare’ (< cr. *goder*), vezi Pușcariu SI II 165; cf. cr. *takodjer* (Popovici I 73).

ČEGÓD pron. nehot. ‘tot, orice’

Consemnări ale acestui termen istroromân întâlnim la Popovici I 147; Morariu, *Lu frați noștri* 124: [...] *che-l ojives și-l dăvu cegod va*. (J); Sârbu-Frățilă 203, autorii oferind și un context ilustrativ: *Și totu-i de cumparăt, čegod, čegod*. = ‘Și totul e de cumpărat, orice, orice’. Structura internă a ir. *čegód* relevă prezența pron. rel. *če* < lat. *quid* (Frățilă-Bărdășan 145) și a particulei *-god* (< cr. *god* ‘fie-’, ‘ori-’); forma din istroromână este un calc după cr. *štogod*.

ČEVA pron., adj. nehot. ‘ceva’

Varianta fonetică *čeva* se regăsește în următoarele surse: Maiorescu 99: *ceva*; Byhan 366¹: *tševa* (atestat de N. I 44; Grt. 351 *infra*; Iv. 13: *čeva*; Wgd. II 7, 9, I 246: *tševa, tšiva*); Popovici II 105; Popovici I 73; Morariu, *Lu frați noștri* 25: *Ma când iel’ ceva cațăt, iăle l-a dăt lor cea fost mai poredăn*. (S), 73: *Mes-am ăn Păsin che voi colę ceva cumpară*. (B), 98: *Se reși ceva făce, cire va hrani?* (L). Forma *čevă* apare la Cantemir 161; Kovačec, *Rječnik* 62: *čevă* (sud, J), ilustrat prin *dě-l’ čevă poidi* (J) = cr. ‘daj mu nešto (štogod) pojesti’, *pųre čevă kuhęi* (J) = cr. ‘staviti nešto (štogod) kuhati’; Sârbu-Frățilă 204. Ir. *țevă* este notat de Grt. 351 (*apud* Byhan 366): *tséva*; Morariu, *De-ale cirebirilor* II 8: *E iel’ a zis che se ăm țeva za muncă e za be*. (Sc), iar varianta *țevă* este înregistrată de Pușcariu SI II 165; Morariu, *Lu frați noștri* 34: *Ce ăi țevă?* (S); Pușcariu SI III Glosar 328: ~ ‘idem’, în prop. interog. ‘oare, cumva’: *Gospodăru-l-ntrebe ke țe-ı iădn, ke țe-ı zalostăn țevă*. (vezi Pușcariu SI I 22/18); Cantemir 184; Kovačec, *Rječnik* 62: ~ (S), notat în contextul *țevă za vețeru* (S) = cr. ‘štogod (nešto) za večeru’. Termenul istroromân este compus din pron. *če/țe* < lat. *quid* (Frățilă-Bărdășan 145) și particula *-va* (< lat. *volet*) (vezi Dimitrescu 280).

¹ Byhan 366 raportează termenul istroromân direct la lat. *quid velit*. Deși ir. *čeva/țeva* are în structura sa elemente continuatoare ale formelor latinești propuse de Byhan, termenul istroromân poate fi considerat un compus intern foarte vechi, pentru că există în cele patru dialectele istorice ale românei (cf. ar., megl. *țiva*, dr. *ceva*).

ČIREVÁ pron. nehot. ‘cineva’

Termenul istroromân *čirevâ* este notat de Byhan 368: *tšireva* (atestat de Maiorescu 100: *cireva*); Popovici II 105: ~, alături de forma *țirevâ*. O altă variantă fonetică de actualizare este *țirevâ*, atestată de Pușcariu SI II 165 și Pușcariu SI III Glosar 328. Termenul istroromân este compus din pron. interog.-rel. *čire/țire* < lat. **quene* (Frățilă-Bărdășan 150) și particula *-va* (< lat. *volet*). Nu este necesară raportarea directă la lat. *qui-ne-velit*, după cum consideră Byhan 368 și Popovici II 105, termenul fiind format pe teren românesc, probabil în româna comună (vezi dr. *cineva*, ar. *ținevâ*).

ČIREHÓD pron. nehot. ‘oricine’

Atestarea termenului o regăsim în ALR s.n. VI, h. 1739 *oricine* (să mă roage, nu-l mai ajut) și ALRM s.n. IV, h. 1402: *čirehod...* (J), în notă fiind înregistrat răspunsul complet al informatorului: *me rușare, nu l-oș ajutâ* (viit., pers. I) *vișe*. Ir. *čirehód* reprezintă o formă hibridă compusă din pron. interog.-rel. *čire* < lat. **quene* (Frățilă-Bărdășan 150) și particula de origine croată *-hod* (*-god*) ‘fie-’, ‘ori-’.

NUȘCĂRLE pron., adj. nehot. ‘cineva’

Această primă variantă fonetică are următoarele atestări: Byhan 290: *nuškôrle* (Asc. 60 *infra*; Wgd. II 6, 8: *nušk³rele*; WdR. *infra*); Popovici II 130: ~, *nușcârli*; Popovici I 73: ~, *nușcârle*; Morariu, *Lu frați noștri* 38: *Lacat-brad avzit-a che vire nușcârle* [...] (S), 60: [...] *che l-a nuscârle câpu talât*. (S), 88: [...] *facut-a ie nușcârle chiacule cu iâ* [...] (B); Morariu, *De-ale cirebirilor* I 40: *Avzit-a che se nușcârli pravdescu ur cu ât* [...] (S); Cantemir 173: ~, *nușcârę*, pl. *nușcârli, nușcârę*; Sârbu, *Observații* 269; Kovačec, *Rječnik* 130: ~ pron. nehot., înregistrat în *nușcârle ât* (J) = cr. ‘netko drugi’; Sârbu-Frățilă 239: ~, *nușcârę, nușcârli, nușcârę*, autorii oferind și un context ilustrativ: *Nușcârle oânč verit-a la noi*. = ‘Cineva a venit la noi aici’. Forma *nușcârle* apare exclusiv în Pușcariu SI II 122. Înregistrări ale variantei *núșcarle* apar la Asc. 60: *nușcarle, -lji*, WdR.: *nușkarle – nușkarle*, glosat ‘chi - chi’ (*apud* Byhan 290); Morariu, *Lu frați noștri* 116: [...] *atunce che va fi nușcarle de noi mort*. (J); Kovačec, *Rječnik* 130: ~, pl. *núșcarli* pron. nehot. (sud, J), ilustrat prin *núșcarli cu mâkina žnéscu* (sud) = cr. ‘neki žanju strojem (strojno)’, 130: ~, *núșcara, núșcaro, núșcarli* adj. pron. nehot. (sud, J), ilustrat prin *núșcarle brec* (sud) = cr. ‘neki pas’. Pentru forma *núscarle* trimitem la Pușcariu SI II 165: ~, *nuscarę*, pl. *nuscarli*; Pușcariu SI III Glosar 317: *núscarle, núscarę* ‘cineva, oarecine’, ca adj. ‘niște’, sens ilustrat prin *Are núscarli pinez* [...] (vezi Pușcariu SI I 16/36). Termenul istroromân este compus din *nu* + *știvu* + *cârle*, raportarea directă la lat. *non (quid) scio qualis* (vezi Byhan 290 și Popovici II 130) nefiind necesară.

NUȘCUMILE, NUȘCÚMILE adj. (interog.-rel.) nehot. ‘orișicare’

Formele istroromâne sunt consemnate de Kovačec, *Descrierea* 114: *nušcúmile, nuščúma, nuščúmo*; Kovačec, *Rječnik* 130: *núșcumile (nuščúmile), nuščúma, nuščúmo, nuščúmil’, nuščúme* (J) = cr. ‘nekakav’. Termenul istroromân are următoarea structură internă: *núșcum*¹ + formanții prin care se marchează opozițiile de gen și număr *-(i)le, -a, -o, -(i)l’, -e*.

NUȘTE pron. nehot. ‘ceva’

Forma istroromână este notată de Morariu, *Lu frați noștri* 57: *Când a finit dât-l-a frâtele nuște muncâ alui* [...] (S), 68: *O zi cãn au iel’ nuște lovit, l-a focu falit za pripravi obedu*. (Sc), 113: *Înca am nuște de spure, ali-m ie rușire*. (J); Morariu, *De-ale cirebirilor* I 19: *Potle viru ân țea oștarie c-or nuște mãnca*. (S); Morariu, *De-ale cirebirilor* II 11: *C-a verit nuște și che l-a zgrebit din gropę fâre* [...] (B); Cantemir 173; Kovačec, *Rječnik* 130: ~ (sud) = cr. ‘nešto’; Sârbu-Frățilă 239. Varianta fonetică *musté* apare la Kovačec, *Rječnik* 130: ~ (J), înregistrată în construcția *nușté de mânca* (J) = cr. ‘nešto za jelo’; ALR s.n. V, h. 1393 *mi-a zis ceva...*: *mî-a zis nușté* (J). Forma ir. *núste* este înregistrată de Kovačec, *Rječnik* 130: ~ (S), în contextul *înkę vój núste spúre* (S) = cr. ‘još ću nešto reći’. În acest caz avem un compus cu structura: *nu* + *șt(ivu)* + *(č)e*.

¹ Cf. ir. *núșcum* adv. ‘cumva’, adverb compus din *nu* + *șt(ivu)* + *cum*.

NUȘTIRE pron. nehot. ‘cineva’

Atestări ale primei variante fonetice se regăsesc în Kovačec, *Rječnik* 130: ~ (J), glosat prin cr. ‘netko’; Sârbu-Frățilă 239: ~, ilustrat prin contextul lingvistic *Ântrebă nuștire*. = ‘Întreba cineva.’; ALR II MN [3801] cineva bate la ușă: *nuștire boâte pre uşe* (J); ALR s.n. VI, h. 1738 (mi-a spus) cineva (dar nu-mi aduc aminte cine) și ALRM s.n. IV, h. 1401: *nuștire* (J), în notă oferindu-se răspunsul complet: *mi-a zis nuștire, ma nu șt'u čire*; ALRM s.n. III, h. 1233 cineva: *nuștire* (J). Cea de-a doua formă, ir. *nușčire*, apare la Sârbu, *Observații* 269. În structura termenului distingem următoarele elemente: *nu* + *ști(vu)* + (*č*)*ire*.

ȚIRE-CODĂR-MI-ȚE pron. nehot. ‘cineva’

Unitatea sintagmatică este atestată la Pușcariu, SI II 165 și Pușcariu SI III Glosar 328, reprezentând un compus hibrid din pron. interog.-rel. *țire* < lat. **quene* (Frățilă-Bărdășan 150) + pron. nehot. *-codăr-* ‘oricine, oricare’ < cr. *goder* (Sârbu-Frățilă 198) + pron. pers. *mi* < lat. *mihi* (Frățilă-Bărdășan 218) + pron. interog.-rel. *țe* (= *če* < lat. *quid* (Frățilă-Bărdășan 145)).

Considerații finale

Analiza cuvintelor istroromâne din cele două categorii delimitate permite relevarea următoarelor aspecte:

a) din punctul de vedere al originii se disting două categorii: 1. unități lexicale ce au în structura lor exclusiv cuvinte moștenite din latină (substantive: *dupapumen*; *pâma de męra*; *pâma de pičór*; *odúcl'u*; *subuárba*, *subuárba*; *sujerúncl'u*; *supičór*; *su(p)ócl'u*; *trúșe*; pronume: *ča* *če/čâ če*; *čela istu*; *česta-istu*, *țásta ista*; *čeva*; *čirevá*; *nușcârle*; *núșcumile* cu var. acc. *nușcúmile*; *núște*; *nuștire*); 2. unități lexicale care combină în structura lor termeni moșteniți din latină cu un împrumut de origine croată (substantive: *po de nopte*, *po de zi*; pronume: *čecodér*; *čegód*; *čirehód*; *țire-codăr-mi-țe*).

b) în funcție de caracteristica procesului de compunere de a fi autentic sau indus (provocat) contextual, termenii analizați pot fi încadrați în: 1. clasa compuselor autentice (*odúcl'u*; *ča* *če/čâ če*; *čela istu*; *česta-istu*, *țásta ista*; *čeva*; *čirevá*); 2. clasa compuselor ce au la bază structuri perifrastice istroromâne neinfluențate de un model străin (*dupapumen*; *pâma de męra*; *supičór*; *su(p)ócl'u*; *trúșe*; *nușcârle*; *núșcumile*, var. acc. *nușcúmile*; *núște*; *nuștire*); 3. compuse și unități sintagmatice calchiate, apărute deci sub influența unui model străin – în aceste cazuri este vorba de structuri lexicale croate sau italiene (*čecodér*; *čegód*; *čirehód*; *pâma de pičór*; *pode nopte*; *pode zi*; *subęárba*, *subęárba*; *sujerúncl'u*; *țire-codăr-mi-țe*).

c) în funcție de clasa gramaticală a elementelor din structura compuselor sau a unităților sintagmatice se disting următoarele variante combinatorii: 1. prepoziție + substantiv (*dupapumen*; *odúcl'u*; *subęárba*, *subuárba*; *sujerúncl'u*; *supičór*; *su(p)ócl'u*; *trúșe*); 2. substantiv (< substantiv + prepoziție) + substantiv (*pode nopte*; *pode zi*); 3. substantiv + prepoziție + substantiv (*pâma de męra*; *pâma de pičór*); 4. pronume + particula *-va* < lat. *volet* (*čeva*; *čirevá*); 5. pronume + particula *-god* (*-hod*) < cr. *god* ‘fie-’, ‘ori-’ (*čegód*; *čirehód*); 6. pronume + pronume (*ča* *če/čâ če*; *čecodér*; *čela istu*; *česta-istu*, *țásta ista*); 7. pronume + pronume + pronume (*țire-codăr-mi-țe*); 8. compuse propoziționale: adverb de negație + verb la mod personal + pronume (*nușcârle*; *núște*; *nuștire*); 9. compuse propoziționale: adverb de negație + verb la mod personal + adverb + formanții *-(i)le*, *-a*, *-o*, *-(i)l'*, *-e* (*núșcumile*, var. acc. *nușcúmile*).

Cele două clase asupra cărora ne-am orientat demersul de analiză cuprind un număr extrem de redus de termeni. Dintre aceștia câțiva reprezintă compuse formate exclusiv din reflexele istroromâne ale unor etimoane latinești (cu sau fără influența unui model străin), iar ceilalți termeni identificați s-au format prin combinarea unui element lexical moștenit cu un cuvânt împrumutat, având ca rezultat o serie de construcții hibride, ca efect al presiunii exercitate de unele structuri străine – calchiate total sau parțial după croată sau italiană. Având în vedere importanța clasei substantivului și a clasei pronumelui în ansamblul lexical al unei limbi, putem conchide, deși se impune a se urmări și situația celorlalte clase de cuvinte compuse, asupra faptului că resursele lexicale primare ale dialectului istroromân – cuvintele moștenite din latină –

au un potențial extrem de scăzut de a forma cuvinte noi prin procedeul compunerii. Dintre compusele existente unele provin și se mențin încă din epoca de unitate a românei (anterioară separării dialectale), așadar ele nu sunt rezultat al unei dezvoltării lexicale interne a istroromânei.

ABREVIERI

Acc. = accentuală; adj. = adjectiv; adv. = adverb; ar. = aromân(ă); art. = articulat; B = Bârdo; C = Costârcean; clas. = clasic(ă); cr. = croat(ă); dem. = demonstrativ; dr. = dacoromân(ă); f. = feminin; gen. = general(ă); germ. = german(ă); h. = hartă; interog. = interogativ(ă); it. = italian(ă); ir. = istroromân(ă); J = Jeian; L = Letai; lat. = latină; latinesc; m. = masculin; megl. = meglenoromân(ă); MN = material necartografiat; n. = neutru; nehot. = nehotărât; pct. = punct; pers. = persoana; pl. = plural; prep. = prepoziție; pron. = pronume, pronominal; prop. = propoziție; rel. = relativ; S = Sușnievița; Sc = Sucodru; subst./s. = substantiv; Șc. = Șcabici; T = Târcovți; var. = variantă; viit. = viitor.

SIGLE ȘI ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- ALIr = Goran Filipi, *Istrorumunjski lingvistički atlas. Atlasul lingvistic istroromân. Atlante linguistico istroromano*, Pula, 2002.
- ALR I/I = *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I, de Sever Pop, vol. I: *Părțile corpului omenesc și boalele lui*, Cluj, 1938.
- ALR II = *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea a II-a (ALR II), vol. I: A. *Corpul omenesc, boale (și termeni înrudiți)*. B. *Familia, nașterea, copilăria, nunta, moartea, viața religioasă, sărbători*. C. *Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule*, de Emil Petrovici, Sibiu, Muzeul Limbii Române, Leipzig, Otto Harrassowitz, 1940.
- ALR s.n. V = *Atlasul lingvistic român. Serie nouă*, vol. V: A. *Fire, caracter, sentimente*. B. *Petreckeri, distracții*. C. *Muzică*. D. *Jocuri de copii*. E. *Salutul*. F. *Varia*. G. *Nume de persoană*. H. *Superstiții*, [București], EA, 1966.
- ALR s.n. VI = *Atlasul lingvistic român. Serie nouă*, vol. VI: A. *Substantiv*. B. *Articol*. C. *Adjectiv*. D. *Pronume*. E. *Numeral*. F. *Adverb*. G. *Prepoziție*. H. *Conjunție*, [București], EA, 1969.
- ALRM I/I = *Micul atlas lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I (ALRM I), vol. I: *Părțile corpului omenesc și boalele lui*, de Sever Pop, Cluj, 1938.
- ALRM s.n. III = *Micul atlas lingvistic român. Serie nouă*, vol III: A. *Bucătărie, mâncăruri, băuturi, alimente, coloniale*. B. *Tutun*. C. *Îmbrăcăminte, încălțăminte, farduri, podoabe, lucru de mână*. D. *Culori*. E. *Spălat, călcat, igienă*. F. *Fire, caracter, sentimente*. G. *Petreckeri, distracții*. H. *Muzică*. I. *Jocuri de copii*. J. *Salutul*. K. *Varia*. L. *Nume de persoană*. M. *Superstiții*, [București], EA, 1967.
- ALRM s.n. IV = *Micul atlas lingvistic român. Serie nouă*, vol IV: A. *Substantiv*. B. *Articol*. C. *Adjectiv*. D. *Pronume*. E. *Numeral*. F. *Verbul*. G. *Adverb*. H. *Prepoziție*. I. *Conjunție*, [București], EA, 1981.
- Bartoli, *Liste* = Listele lui Bartoli (*apud* Pușcariu SI III, p. 97-141).
- Byhan = Arthur Byhan, *Istrorumänisches Glossar*, in „Sechster Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig”, herausgegeben von dem Leiter des Instituts Prof. Dr. Gustav Weigand, Leipzig, 1899, p. 175-396.
- Cantemir = Traian Cantemir, *Texte istroromâne*, București, Editura Academiei, 1959.
- Dimitrescu = Florica Dimitrescu (coordonator), *Istoria limbii române*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978.
- Frățilă, *Formarea cuvintelor* = Vasile Frățilă, *Formarea cuvintelor în dialectul istroromân*, in idem, *Dialectologie românească (sud- și nord-dunăreană)*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2014, p. 195-212.
- Frățilă, *Studii* = Vasile Frățilă, *Terminologia corpului omenesc în dialectul istroromân*, in idem, *Studii de toponimie și dialectologie*, Timișoara, Ed. Excelsior Art, 2002, p. 211-312.
- Frățilă-Bărdășan = Vasile Frățilă (coord.), Gabriel Bărdășan, *Dialectul istroromân. Straturi etimologice*, Partea 1, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2010.
- Kovačec, *Descrierea* = August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, București, Editura Academiei, 1971.
- Kovačec, *Rječnik* = August Kovačec, *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*, Pula, 1998.
- Maioreescu = Ioan Maioreescu, *Itinerar în Istria și Vocabular istriano-român*, ediția a II-a publicată de Titu Maioreescu, București, Editura Librăriei Socec, 1900.
- MALGI = Radu Flora, *Micul atlas lingvistic al graiurilor istroromâne (MALGI)*, Ediție îngrijită de Bogdan Marinescu, București, EAR, 2003.
- Mării, *Note* = I. Mării, *Note lexicologice și etimologice*, in CL, XVI, 1971, nr. 1, p. 87-97.
- Morariu, *De-ale cirebirilor I* = Leca Morariu, *De-ale cirebirilor, I Texte din Sușnievița*, (extras din „Codrul Cosminului”, VI, 1929, Buletinul Institutului de Istorie și Limbă de la Universitatea din Cernăuți), Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și Editura „Glasul Bucovinei”, 1929.

- Morariu, *De-ale cirebirilor II* = Leca Morariu, *De-ale cirebirilor, II Texte din Bârdo, Sucodru și Grobnic*, (extras din „Codrul Cosminului”, VII, 1930, Buletinul Institutului de Istorie și Limbă de la Universitatea din Cernăuți), Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și Editura „Glasul Bucovinei”, 1932.
- Morariu, *Lu frați noștri* = Leca Morariu, *Lu frați noștri. Libru lu rumeri din Istria. Cartea românilor din Istria. Il libro degli rumeni Istriani*, Suceava, Editura Revistei „Făt-Frumos”, 1928.
- Neiescu, *Pentru un dicționar* = Petru Neiescu, *Pentru un dicționar istroromân*, in SCL, XXVII, 1976, nr. 5, p. 527-533.
- Pellis = răspunsurile înregistrate de U. Pellis în localitățile istroromâne anchetate pentru *Atlasul lingvistic italian* și publicate de Dahmen-Kramer = Wolfgang Dahmen, Johannes Kramer, *Le inchieste istro-rumene di Ugo Pellis*. Parte prima: Questioni 1-1512, in „Balkan Archiv. Neue Folge”, 13, 1988, p. 209-281; Parte secunda: Questioni 1513- 3338, in „Balkan Archiv. Neue Folge”, 16, 1991, p. 107-137.
- Popovici I-II = Iosif Popovici, *Dialectele române (Rumaenische Dialekte)*, IX *Dialectele române din Istria, I (Referințele sociale și gramatica)*, Halle a. d. S., Editura Autorului, 1914; II *(Texte și glosar)*, Halle a. d. Saale, Editura Autorului, 1909.
- Pușcariu SI I-III = Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan, I. *Texte*, in „Analele Academiei Române”. Seria a II-a: Memoriile Secțiunii Literare, XXVIII (1905-1906), București, 1906, p. 117-182; II. *Introducere – Gramatică – Caracterizarea dialectului istroromân*, București, 1926; III. *Bibliografie critică – Listele lui Bartoli – Texte inedite – Note – Glosare*, București, Cultura Națională, 1929.
- Sârbu, *Observații* = Sârbu, Richard, *Observații asupra graiului istroromân din Jeiăn*, in *Studii de dialectologie*, vol. îngrijit de Vasile Frățiță și Vasile D. Țăra, Timișoara, TUT, 1984, p. 263-284.
- Sârbu-Frățiță = Richard Sârbu, Vasile Frățiță, *Dialectul istroromân. Texte și glosar*, Timișoara, Editura Amarcord, 1998.